

УДК 342.92 + 34.037

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.17>

**МІСЦЕ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ
У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА
(НА ПРИКЛАДІ ПРАВОЗАСТОСОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ ТА СУДІВ,
ДО КОМПЕТЕНЦІЇ ЯКИХ ВІДНЕСЕНО РОЗГЛЯД СПРАВ
ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ)**

Дояр Є.В.,
кандидат юридичних наук,
адвокат
ORCID: 0000-0001-8500-8789

Дояр Є.В. Місце судового правозастосування у процесі реалізації норм права (на прикладі правозастосовчої діяльності адміністративних судів та судів, до компетенції яких віднесено розгляд справ про адміністративні правопорушення).

У статті дискутуються питання характеристики судового застосування норм права як стадії реалізації цих норм. Зазначається, що судове правозастосування ані в адміністративному судочинстві, ані у процесі розгляду судом справ про адміністративні правопорушення не може розпочинати процес реалізації правових норм. В першому випадку звернення до адміністративного суду відбувається як елемент захисту прав певного суб'єкта, тобто дії для реалізації належного їй права вже здійснювались цим суб'єктом і з якихось причин (найчастіше – з причин їх порушення суб'єктами владних повноважень) не були реалізовані та потребують втручання судової гілки влади. У другому випадку (в адміністративно-деліктних провадженнях) участь суду також є продовженням певних відносин, які вже виникли (коли були порушені заборони) і потребують реакції держави. В обох випадках судове застосування також і не завершує процес правореалізації, адже передбачаються ще подальші дії (добровільні або примусові) з виконання судових рішень. Дослідивши наукові погляди на стадійність реалізації правових норм, автор пропонує спрощену її модель (щодо судового правозастосування в порядку адміністративного судочинства), в якій судове застосування може поставати як друга стадія процесу реалізації правових норм (перша – невдала (через перепони чи будь-які інші причини) спроба реалізації у формах «виконання», «використання» чи «дотримання», друга – звернення до адміністративного суду та дії останнього із судового застосування). Висловлюється авторська позиція щодо обов'язковості чи факультативності судового правозастосування як стадії правореалізації. Зазначається, що правозастосовча діяльність адміністративного суду не може бути визнана обов'язковою стадією з позиції ініціативи її початку, адже закріплене право на судовий захист може бути не реалізовано суб'єктами приватного права. Натомість у разі наявності такого звернення до суду за захистом – його розгляд є обов'язковим. Судове правозастосування є обов'язковим у випадках необхідності захисту інтересів держави та підтримання правопорядку. Зокрема у випадку скоєння адміністративного правопорушення, розгляд якого віднесено до компетенції суду, судове правозастосування є обов'язковим, якщо для його здійснення є всі необхідні умови. Дискутується положення про незацікавленість правозастосовувачів у кінцевих результатах свого правозастосування стосовно судового правозастосування, зважаючи на особливість правозастосовувача – суд, який як представник судової гілки влади, що є однією з гілок державної влади, має певний опосередкований інтерес щодо результатів свого правозастосування (зацікавленість з позиції глобального інтересу – забезпечення дії справедливості).

Ключові слова: судове правозастосування, стадії правозастосування, судове застосування як обов'язкова стадія реалізації норм права, судове застосування як факультативна стадія реалізації норм права.

Doiar Ye. The place of judicial enforcement in the process of implementation of legal norms (on the example of the enforcement activity of administrative courts and courts whose competence includes consideration of cases on administrative offenses).

The article discusses the characteristics of judicial application of legal norms as a stage of implementation of these norms. It is noted that judicial enforcement neither in administrative proceedings nor in the process of court consideration of cases on administrative offenses cannot start the process of implementing legal norms. In the first case, the appeal to the administrative court occurs as an element of the protection of the rights of a certain subject, that is, the actions for the realization of the right due to it were already carried out by this subject and for some reason (most often - due to the reasons for their violation by subjects of authority) were not implemented and require the intervention of the judicial branch of government. In the second case (in administrative-delict proceedings), the participation of the court is also a continuation of certain relations that have already arisen (when prohibitions were violated) and require a state response. In both cases, judicial enforcement also does not complete the process of law enforcement, because further actions (voluntary or coercive) to implement court decisions are foreseen. Having studied scientific views on the staged implementation of legal norms, the author proposes a simplified model of it (regarding judicial enforcement in the order of administrative proceedings), in which judicial enforcement can appear as the second stage of the process of implementing legal norms (the first is unsuccessful (due to obstacles or any other reasons) an attempt to implement in the forms of "execution", "use" or "observance", the second – appeal to the administrative court and the latter's actions from judicial application). The author's position is expressed regarding the mandatory or optional nature of judicial enforcement as a stage of legal enforcement. It is noted that the law enforcement activity of the administrative court cannot be recognized as a mandatory stage from the point of view of the initiative of its initiation, because the established right to judicial protection may not be realized by subjects of private law. On the other hand, if there is such an appeal to the court for protection, its consideration is mandatory. Judicial enforcement is mandatory in cases where it is necessary to protect the interests of the state and maintain law and order. In particular, in the case of the commission of an administrative offense, the consideration of which is assigned to the competence of the court, judicial enforcement is mandatory, if all the necessary conditions for its implementation are present. The provision on the lack of interest of law enforcers in the final results of their law enforcement in relation to judicial enforcement is discussed, taking into account the peculiarity of the law enforcer – the court, which, as a representative of the judicial branch of government, which is one of the branches of state power, has a certain indirect interest in the results of its law enforcement (interest from the position of global interest - ensuring the operation of justice).

Key words: judicial enforcement, stages of legal enforcement, judicial enforcement as a mandatory stage of implementing legal norms, judicial enforcement as an optional stage of implementing legal norms.

Постановка проблеми. Правозастосуванню загалом присвячено чимало наукових праць, і як вірно відзначає А.М. Перепелюк, саме в результаті тривалих наукових дискусій й було виокремлено його поняття та особливості [1, с. 14]. На початку цих дискусій цю форму реалізації позначали через такий контекст, як «тлумачення законів» та «техніка права», відповідно, визначаючи його (правозастосування) як вирішення конкретної життєвої ситуації на основі якоїсь загальної норми права [1, с. 14; 2, с. 32]. У наукових джерелах етап еволюції у розумінні правозастосування як засобу вирішення життєвих ситуацій називають «результативним», а часові його межі окреслюють кінцем ХІХ – початком ХХ ст. [1, с. 9, с. 16]. Згодом наукові дискусії змістили акцент своєї уваги, і у наукових працях процес правозастосування став пов'язуватись з діяльністю органів державної влади та управління («діяльний» етап, часові проміжки якого пов'язують з ХХ ст. [1, с. 9-10, с. 17]). І як завжди буває, коли те чи інше явище стає загальноновизнаним і вже не заперечується, з'являється чимало підходів до розуміння йому змісту та суті, які, інколи, відкидають один одного, а інколи – розвивають, доповнюють та деталізують підходи, висловлені раніше. Саме тому, мабуть, у наукових джерелах цей етап еволюції наукових досліджень правозастосування пропонують йменувати «плюралістичним», який включає у себе багато інших, зокрема «діяльний», «цільовий», «функціональний», «результативний», «управлінський», а часові його проміжки окреслюють у межах кінця ХХ – початку ХХІ ст. [1, с. 10, с. 18]. Чи можна цей етап вважати завершеним? Навряд чи, адже наразі поки спостерігаємо лише зростання наукових публікацій,

присвячених застосуванню як особливій формі реалізації норм права. З іншого боку, визначення поняття «застосування» в енциклопедичних правових виданнях може свідчити про досягнення певного консенсусу з цього питання. Натомість до такого визнання на галузевих рівнях ще доволі далеко, про що опосередковано свідчить відсутність визначень як «реалізації адміністративних норм», так і, тим паче, – «застосування адміністративних норм», у галузевих енциклопедичних виданнях, хоча у галузевих підручниках та навчальних посібниках ця форма реалізації адміністративних норм вже давно подається як самостійна та специфічна (див., напр.: [3, с. 158; 4, с. 24; 5, с. 45]), але однозначно не повно, бо про специфіку різновидів застосування і, зокрема, судового, там не йдеться. Відтак, це є перспективним напрямом подальших наукових досліджень. Кожен суб'єкт правозастосування має специфіку відповідної діяльності. Щодо судового правозастосування специфіка безпосередньо пов'язана з особливою роллю суду – здійснення правосуддя, а також законодавчою регламентацією процесу судочинства та можливістю відступити від певних нормативних положень. Всі ці та інші особливості судового правозастосування, з урахуванням особливостей того чи іншого різновиду судочинства, заслуговують детального аналізу та характеристики, що дозволить виявити прогалини у висвітленні, а також недоліки законодавчого врегулювання.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є висвітлення місця судового правозастосування у процесі реалізації норм права адміністративними судами та судами, до компетенції яких віднесено розгляд справ про адміністративні правопорушення (у контексті стадійності правореалізації).

Стан опрацювання проблематики. Особливе призначення судової гілки влади та значна специфіка правозастосування, яке здійснюється її представниками, логічно мало обумовити активізацію процесів наукового дослідження цього типу правозастосування. Натомість наукових публікацій, присвячених дослідженню особливостей саме судового правозастосування не так вже й багато, і більшість з них належить фахівцям із загальної теорії права. Серед ґрунтовних робіт слід згадати дисертаційні дослідження О.С. Копитової [6] та Є.Г. Бобрешова [7]. Тим чи іншим особливостям судового правозастосування присвятили свої наукові праці Р.А. Молодецький [8, с. 233–240], С.М. Мельничук [9, с. 42–46] тощо. Натомість наукові дослідження про особливості судового правозастосування в якості певної попередньої бази ґрунтуються на дослідженнях з проблематики правозастосування загалом, прикладами яких є праці А.М. Перепелюк, Л.М. Кельман, І.В. Болокан, М.Г. Кравченка, В.В. Думи, В.С. Цимбалюка, Т.І. Фулей тощо), а також на наукових публікаціях з проблематики інших, пов'язаних із правозастосуванням, питань, серед яких питання правозастосовчих актів, функцій та принципів правозастосування, судових процедур тощо. В адміністративній науці окремих спеціалізованих праць, присвячених саме судовому правозастосуванню, ми не знайшли, натомість є чимало наукових публікацій, присвячених правозастосуванню загалом чи пов'язаним із судовим правозастосуванням питанням. Прикладами відповідних праць є дисертаційна робота О.О. Губанова, один з підрозділів дисертації І.В. Болокан, ціла низка публікацій та презентацій суддів КАС у складі Верховного Суду (далі – ВС). Також слід згадати й праці загального (щодо правозастосування) змісту, в яких згадується про судове правозастосування (див., наприклад праці М.Г. Кравченка [10, с. 31–35], Г.Ю. Лук'янової та І.Р. Серкевича [11, с. 115–121]). Отже, слід констатувати недостатність висвітлення в адміністративно-правових джерелах сутності та особливостей судового правозастосування і, зокрема, його місця в правореалізаційному процесі.

Вклад основного матеріалу. Особливості судового правозастосування можна окреслити лише враховуючи особливості правозастосування як форми реалізації норм права загалом. Сучасні визначення правозастосування характеризуються тим, що позначають такі його особливості, як специфічний суб'єкт (державні органи, посадові особи, інші спеціально-уповноважені особи) та специфічний результат (індивідуально-конкретизовані рішення), в основі яких (рішень) певні юридичні норми (див., напр.: [1, с. 10, с. 32]). У галузевих (адміністративне право) наукових джерелах, так само акцентується на специфічності цієї форми реалізації адміністративно-правових норм, яка (специфіка) має прояв у практичному аспекті (результат практичної діяльності спеціальних суб'єктів, якими є представники публічної влади, у вирішенні конкретної (щодо суб'єкта чи ситуації) справи). При цьому йдеться про реалізацію відповідними суб'єктами наданих ним повноважень, зміст яких – це: а) сприяння реалізації прав або виконанню обов'язків іншими суб'єктами адміністративного права; б) захисту прав, свобод та інтересів осіб приватного права,

інтересів держави шляхом притягнення до адміністративної відповідальності. Вказується на два можливі варіанти форми, якої набуває реалізація відповідних повноважень, – акти-дії чи акти-документи [12, с. 359].

Науковці виокремлюють різні характерні ознаки (рис) правозастосування, однією з яких є специфічне її місце у правореалізаційному процесі. Доволі часто судове застосування норм права характеризують як стадію реалізації цих норм, зазначаючи, що необхідність судового застосування виникає тоді, коли: 1) є певні перешкоди, які заважають суб'єктам самим реалізувати права та обов'язки, які закріплені в нормах адміністративного права та процесу (наприклад, особа звернулась за наданням адміністративної послуги, а суб'єкт її надання відмовляє, у зв'язку з чим особа вимушена звертатись до адміністративного суду з позовом про зобов'язання цього суб'єкта надати їй відповідну послугу); 2) слід здійснити контроль за процесом реалізації положень відповідних норм (за Л.М. Кельман – потреба контролю щодо законності [2, с. 36]); 3) вчинено правопорушення з подальшою необхідністю визначити міру відповідальності, тобто потреба застосування судом санкцій [2, с. 36]. Прикладом останнього є ситуації з адміністративними правопорушеннями, розгляд яких віднесено до компетенції судів. Щодо цього у більшості джерел слушно вказується на неможливість автоматичного виникнення негативних наслідків для правопорушника, які передбачені санкцією охоронної (у нашому випадку – адміністративно-деліктної) норми, та потребу здійснення для «запуску» таких наслідків додаткових дій державним органом (у нашому випадку – судом), наприклад, накладити адміністративний штраф за вчинений адміністративний проступок. Крім вказаних вище випадків, коли певні категорії справ про адміністративні правопорушення віднесені на розгляд саме суду, сюди також можна додати порушення прав суб'єктами владних повноважень і надані адміністративним судам способи судового захисту цих прав.

У навчальних джерелах знаходимо різні підходи до «стадійності» у контексті правозастосування. Згідно однієї позиції – правозастосування загалом *може як розпочинати, так і завершувати реалізацію*, а також *здійснюватися одночасно з такими формами реалізації* норм права як дотримання, виконання, використання [13, с. 237]. Твердження, що судове застосування може розпочинати процес реалізації, на наш погляд, є дискусійним, адже звернення до суду відбувається як елемент *захисту* прав, коли вони кимось порушуються, не визнаються або оспорується, отже до виникнення необхідності судового застосування мають бути наявні певні попередні дії, факти тощо. Така наша позиція стосується конкретно судового застосування, але її можна використовувати й для обґрунтування місця «застосування» серед форм реалізації будь-яких галузевих норм і щодо будь-яких інших суб'єктів застосування. Щодо застосування адміністративним судом та судами, які розглядають справи про адміністративні правопорушення, ситуації, коли воно є початком процесу реалізації норм права, на наш погляд, не можуть виникати. Адже, як вже зазначалось, в порядку адміністративного судочинства здійснюється вже *захист* відповідних прав, тобто дії для реалізації наданого права вже здійснювались суб'єктом і з якихось причин (найчастіше – з причин їх порушення суб'єктами владних повноважень) не були реалізовані та потребують втручання судової гілки влади. Тут слід зауважити, що, звертаючись за судовим захистом, особа має усвідомлювати необхідність доведення належності їй відповідних прав, а суду, відповідно, слід встановити, що відповідні права їй належать (див., наприклад, Постанову КАС ВС від 09.04.2021 р. у справі № 640/15677/19, в якій зазначається, що в контексті завдань адміністративного судочинства звернення до суду є способом захисту порушених прав, свобод або законних інтересів позивача; саме це є предметом судового захисту; правовий характер заінтересованості виявляється в тому, що рішення суду повинно мати правові наслідки для позивача [14, с. 36-37]. Що ж стосується адміністративно-деліктних проваджень за участю суду, остання (участь суду) також є продовженням певних відносин, які вже виникли (були порушені заборони) і потребують реакції держави. В обох випадках судове застосування не лише не розпочинає, але також й не завершує процес реалізації норм. Далі мають бути подальші дії з виконання судових рішень (добровільні або примусові). У зв'язку з цим можна визнати влучним зауваження Л.М. Кельман, що правозастосування не реалізує кінцевого результату, хоча й спрямоване на такий результат [2, с. 35], що застосування є *лише етапом реалізації права*, воно є досягненням проміжкової, а не кінцевої мети правореалізації [2, с. 32, с. 33]. О.С. Копитова вважає, що правозастосування (правозастосовна діяльність) є п'ятою стадією механізму правового регулювання після четвертої – реалізації права (здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків) [6, с. 114], отже ця авторка взагалі відмежовує поняття «реалізація» та «застосування» норм права. Стосовно

судового правозастосування вказане чітко простежується у контексті наведеного нами вище. У зв'язку з чим слід підтримати тезу, про те, що правозастосовча діяльність є сукупністю дій, *що пов'язані з реалізацією правових норм* [2, с. 32, с. 33], щоправда, ми б дещо уточнили наведене формулювання – «що пов'язані з іншими формами реалізації правових норм», або – «що є продовженням інших форм реалізації правових норм у контексті захисту наданих прав та забезпечення виконання закріплених обов'язків»).

А загалом, як вже зазначалось, єдності думок щодо місця правозастосування у процесі реалізації норм права немає, позиції науковців охоплюють весь спектр можливих варіантів: від отождоження, визнання першої однією зі стадій другої, обґрунтування повної самостійності застосування, поєднання у застосуванні всіх форм (ускладнена форма реалізації) тощо. Якщо виходити з розуміння «реалізації норм адміністративного права та процесу» як практичного втілення у життя положень, які ці норми закріплюють, далі, відповідно, має поставати питання про конкретні форми поведінки, через які ці положення втілюються. Це можуть бути як активні (вже класичні) форми реалізації – виконання, використання, так і пасивна (також вже класична) форма реалізації норм – додержання (інша варіація назви цієї форми реалізації норм права – дотримання). Тут не йдеться про стадії, адже стадії це певні етапи, а процес реалізації може вичерпуватись будь-якою з трьох вказаних форм. Інша справа, коли учасники самі не можуть здійснити свої права чи виконати свої обов'язки і необхідним стає «втручання» суду. Тоді судове застосування дійсно постає як друга стадія (перша – це невдала (через перепони чи будь-які інші причини) спроба виконання, використання чи дотримання, друга – звернення до суду та, відповідно, дії останнього із судового застосування).

Ще одним аспектом, на який зауважують науковці, є те, що сам законодавець визначає, в яких випадках правозастосування є обов'язковою, а в яких – факультативною стадією; що зміст законів визначає випадки необхідності правозастосування і його межі [2, с. 35]. Щодо цього зазначимо, що у випадку скоєння правопорушення, за яке передбачена адміністративна відповідальність, а розгляд справ віднесено до компетенції суду, таке судове правозастосування теоретично є обов'язковим, якщо для його (судового правозастосування) здійснення є всі необхідні умови (зокрема, відома особа, яка скоїла правопорушення). У даному випадку особи, які наділені правом складати протоколи про адміністративні правопорушення (перелік у ст. 255 КУпАП), «звертаються до суду» (надсилають відповідні протоколи відповідно до вимог ст. 257 КУпАП) і, у кінцевому рахунку, суд, за умови доведеності вини правопорушника, накладає адміністративне стягнення. Щодо діяльності адміністративного суду, його правозастосовча діяльність, на наш погляд, не може бути визнана обов'язковою стадією з позиції ініціативи її початку. Так, у ч. 1 ст. 5 КАС України йдеться: *про право* кожного на звернення до адміністративного суду за захистом (ч. 1); *про можливість звернення* в інтересах інших осіб певними суб'єктами, які наділені таким правом (ч. 3). У ч. 2 ст. 9 КАС України – про обов'язкову правову підставу для розгляду адміністративних справ – позовну заяву. І лише при наявності такої підстави у процесі розгляду справи адміністративним судом йому надається право виходу за межі позовних вимог, але підстава (ініціатива звернення за захистом) вже має бути реалізована позивачем. Так само і з можливістю для суду з власної ініціативи виявляти та витребувати докази (ч. 4 ст. 9 – спочатку має бути підстава для розгляду – звернення, оформлене процесуальним документом (позовна заява)).

Отже, застосування норм адміністративного права та процесу адміністративним судом та судами, до повноважень яких віднесено розгляд справ про адміністративні правопорушення, ніколи не є ані початковою, ані завершальною стадією з позиції ініціативи виникнення та остаточного вичерпання змісту відповідних правовідносин. Воно завжди є проміжковим етапом. Крім цього, воно є необов'язковим етапом реалізації норм, і не виникає без ініціативи іншого (крім суду) суб'єкта (винятком щодо необов'язковості є випадки притягнення до адміністративної відповідальності судами, адже у таких випадках це обов'язкова дія суду). Іншими словами, виникнення потреби судового правозастосування не завжди є обов'язковим, адже є закріплене право, яке може бути не реалізовано суб'єктами приватного права, натомість завжди має бути реалізовано з метою захисту прав держави, підтримання правопорядку, а також з урахуванням того, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3 Конституції України). Натомість, якщо вже є звернення до суду за захистом – його розгляд є обов'язковим для суду. Обов'язковим є й наявність певного результату такого розгляду – судового рішення адміністративного суду або постанови про притягнення до адміністративної відповідаль-

ності. Кінцевою метою судового застосування завжди є здійснений захист права однієї із сторін справи, що розглядалась судом. Тобто йдеться про задоволення певної потреби, яка належить якось іншому суб'єкту, а не суду як суб'єкту застосування. У цьому контексті, зважаючи, що стосовно правозастосовувачів загалом у всіх джерелах згадується їх незацікавленість у кінцевих результатах, дискусійним є момент, а чи дійсно суд, зважаючи, що він представляє одну з гілок державної влади, незацікавлений у кінцевому результаті, яким є поновлення прав, укріплення правопорядку загалом? Тобто можливо доцільно враховувати й опосередкований, так би мовити глобальний (у контексті забезпечення дії справедливості, права у державі) інтерес.

Висновки. Застосування норм адміністративного права та процесу адміністративним судом та судами, до повноважень яких віднесено розгляд справ про адміністративні правопорушення, завжди є проміжковим та не завжди є обов'язковим етапом реалізації норм права. Воно ніколи не виникає за ініціативою самого суду. На відміну від позиції більшості науковців, вбачаємо наявність певної опосередкованої зацікавленості суду в результатах своєї правозастосовчої діяльності, яка пов'язана зі статусом цього суб'єкта застосування (судова гілка державної влади, інтерес якої полягає у забезпеченні справедливості та захисті прав).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016, 224 с.
2. Кельман Л.М. До питання про співвідношення понять правозастосовної діяльності та реалізації права: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 31–41.
3. Коломоєць Т.О. Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України»: [навч. лекція] / Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков. Київ: Ін Юре, 2014. 240 с.
4. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України: [підручник] / Коломоєць Т.О., Лютіков П.С., Меліхова О.Ю.; [за заг. ред. Т. О. Коломоєць]. [вид. 2, змін. і доп.]. Київ : Істина, 2012. 528 с.
5. Курс адміністративного права України: [підручник] / [Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Пастух І.Д. та ін.] ; за ред. В.В. Коваленка. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
6. Копитова О.С. Теоретико-правові засади судового правозастосування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021, 524 с.
7. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011, 20 с.
8. Молодецький Р.А. Судове правозастосування як особливий вид правореалізації (в аспекті тлумачення договору). *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 233–240.
9. Мельничук С.М. Поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави. *Право і Безпека*. 2015. 3(58). С. 42–46.
10. Кравченко М.Г. Застосування норм права: мета, стадії, система вимог до правозастосовчого акту. *Київський часопис права*. 2023. №1. С. 31–35.
11. Лук'янова Г.Ю., Серкевич І.Р. Застосування норм адміністративного права та механізм їх реалізації: теорія та практика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2019. №24. С. 115–121.
12. Болокан І.В. Теорія реалізації норм адміністративного права: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 560 с.
13. Загальна теорія права. Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
14. Збірник постатейних матеріалів до Кодексу адміністративного судочинства України: 2018–2021 роки. Верховний Суд. 2022. 442 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/63f/e2f/db7/63fe2fdb7d563037152357.pdf?fbclid=IwAR1RriOcJ0i2QsK1AsWНq6ZnTtgUGQp6TuoJf-FUGZ9-cleKZXlnkNS4O2c> (дата звернення: 21.12.2023).
15. Белов Д.М., Громовчук М.В., Білак О.П. Міжмуніципальне співробітництво в структурі транскордонного співробітництва. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 72(4). 2022. С. 226-231.

16. Легеза Є.О., Белов Д.М., Деякі особливості правового регулювання статусу Державної служби фінансового моніторингу України. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 73(5). 2022. С. 51–56.